

Lintropi mälu teekond soome-ugri maades

Aado Lintrop. Soome-ugri reisirid. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2022. 336 lk.

Filmimehe ja folkloristi Aado Lintropi raamat koosneb sissejuhatavast vaatest asjaoludele, mis temast rännumehe tegid, millele järgneb pikk rida soome-ugri rahvaste juurde tehtud reiside kirjeldusi, alates Lennart Mere „Linnutee tuulte” (1977) filmi meeskonnas osalemisest (lk 16–58) ja ühest eraldi sõidust manside juurde (lk 59–70). Edasised reisirid on omakorda jaotatud suurematesse plokkidesse: „Kaheksakümnendad Eesti Rahva Muuseumis” (lk 71–198) ja „Uus aeg, uued retked” (lk 199–333). Raamat lõpeb paari-leheküljelise lõppsõnaga.

Vahetust tunnistamisest

1990-ndate keskpaigas kirjutas tollane Eesti Rahva Muuseumi (ERM) teadusdirektor Heiki Pärdi, et välitööde päevikud on uurija kogemuse vahetud ja tahtmatud tunnustajad, erinevalt muudest objektiivsusele pretendeerivatest muuseumisse kogutavatest etnograafilistest andmetest.¹ Praegu tundub see väide liiga sirgjooneline

¹ H. Pärdis, Eesti etnoloogide aukartus elu ees. Välitööpäevikud kultuuriuurimise allikana. Estonian Ethnologists' Awe of Life. Fieldwork

ja ehk naiivnegi. Ent tollal otsisid etnoloogid väljapääsu seni rangelt objektiivsele reaalsusele keskendunud uurimispraktika süsteemist ning päevikud esindasid ainet, mis teadlasi elulähedasematele uurimisväljadele juhatas.

Aado Lintropi soome-ugri reiside kirjeldustes on palju seda igatsetud elulähedust, ehkki mitte kõikehõlmavalt. Lintrop ei otsi vahetut kogemust ERM-i arhiivist ega enda vanadest päevikutest. Samas kasutab ta ERM-i kauaaegse direktori Aleksei Petersoni päevikuid, mis on avaldatud ja seega hõlpsasti kättesaadavad,² ning reisikaaslaste märkmeid, millest on teinud varem väljakirjutusi (lk 109–110, 114–115). Lisaks kasutab Lintrop mälu värskendamiseks muuseumide veebivärvavat MuIS (lk 126). Oma valikut seletab Lintrop ehedate mälestuste eelistamisega arhiivipaberitele: „Aga ehk ongi huvitavam kirjutada nii, nagu praegu neid asju mäletan, mitte ajada täpsust taga” (lk 114).

Taoline valik kasutada juhuslikult käepäraseid reisikaaslaste lõike päevikutest, ent loobuda oma vanade materjalide ülevaatamisest ei ole ühemõtteline. Lintropi raamat ei dokumenteerigi võimalikult täpselt. Pigem lisavad hilisemad meenutused arhiivides olevatele, omas ajas vahetumatele mälestustele uue kihi. Pärdis

Diaries as Sources for Studying Culture. – Pro Ethnologia 1995, kd 3, lk 73.

² A. Peterson, Udmurdi päevikud. Удмуртгъёс дорын чаклам-гожъямгъёс. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.

teooria päevikutest kui vahetutest tunnistustest variseb igatahes selle raamatu valguses põrmu. Lintrop puudutab vahetu kogemuse peegeldamise teemat, väites, et 1980-ndate välitööpäevikuid hakkas ERM-i rahvas „värtsitama vaimukuste ja hüperboolidega” ning taolistena ei andnud päevikud „tuleviku jaoks kõige asjalikum pilti” (lk 114).

ERM-i arhiivist Lintrop enda päevikuid välja ei otsinud ning tulemuseks on ka nende reise meenutuste suhteline hõredus. Hilisemate reise asjaolusid on esitatud palju detailsemalt. Näib, et tal on kõigi sõitude kohta märkmed olemas. Mõnikord on päeviku kasutamine ilmne, vahel pole selle kohta aga öeldud ei musta ega valget. Need on lihtsalt mingid lood ja kust nad täpselt võetud on, see pole alati selge ega vist nii oluline, et lugemist segaks.

Eesti Rahva Muuseumi aeg

Ühtlusega need reisirakendused just ei hiilga. Mõned ERM-i tööga seotud reise jäävad visandlikuks, näiteks kolm retke Ingerimaale on kokku võetud neljal leheküljel (lk 122–135, ohtra pildimaterjaliga). Lintrop tunnistab, et need reise moodustavad mälu „ühtse hägusa mälestuste kanga” (lk 122). Selles kohas tekib küsimus, miks siis mitte arhiivi abil asju täpsustada, kui selleks on võimalus ja mälestused ajus laiali valgunud. Samas on isegi varased udmurdi reise väga ilmekalt kirjeldatud, millele lisab vurtsu Petersoni päevikute kasutamine. Udmurdi retki on rohkem kui rännakuid muude soome-ugri rahvaste juurde, aga siin näib toimivat ka mingi erilise tunnetuslik side välja ja autori vahel, millele on otseselt viidatud (lk 167). See eriline udmurdi taju kujuneb tasapisi retkede pidevas kordumises. Saami välitöödel oleks ka nagu sarnast emotsionaalset potentsiaali (lk 107–121). Kahju, et Lint-

rop seda liini edasi ei arendanud ja tema saami kontaktid ei süvenenud. Handi sõit 1989. aastal kubiseb igasuguste ägedate asjade põgusast kogemisest (lk 181–189), aga ei teki muljet, nagu oleks autor äkiliselt etnograafilisse lovesse langenud.

ERM-i ekspeditsioonide ülevaadetest saab teada, kuidas 1970.–1980. aastatel muuseumi etnograafilised välitööd käisid. Tollases praktikas oli mõndagi eksootilist, kui võrrelda tänapäeva võimaluste ja arusaamadega. Muuseumi prioriteetidega seotud rahvaste juurde sõites võeti iga peenema töö jaoks kaasa spetsialist (fotograaf, filmimees, kunstnik) ja esemete kogumiseks anti etnograafidele abiks käputäis üliõpilasi. Praegu pole selleks võimalusi ning eks ole selline kompleksne lähenemiski teadusliku unustuse hõlma vajumas.

ERM-i retkede meenutustes on üks intrigeeriv liin, mis seostub direktor Petersoni (*alias* Peta) elu ja tööga. Paljuski seisneb see Petersoni tögamises, mis on läbivalt suhteliselt mahe. Näiteks märgib Lintrop, kuidas Peta suure etnograafilise filmi režissöörina filmimise tehnilistest asjaoludest midagi ei teadnud ega huvitunudki nendest (lk 74, 98, 159), välitöödeks kuidagi valmistuda ei osanud ega soovitanud teistelgi sellele aega raisata (lk 83), udmurdi vana rahvakultuuri filmimise jaoks lavastas (lk 85–86, 99–106, 141, 169), külades etnograafilisi esemeid krabas (lk 92) ja oma päevikus „poisse” viinahimus süüdistas, ent vaikis sellest, et oli ise igaõhtuste „sümposionide” peakorraldaja (lk 99).

Looritamine katkeb, kui Lintrop kirjeldab 1986. aasta udmurdi ekspeditsiooni eellugu (lk 136–137). Lintrop oli sõandanud Peta filmialase geniaalsuse kahtluse alla seada ning ta saadeti pikemata täiendamata töötute ridu. See oli nõukogude ajal väga ränk kõrvalekalle isiksuse harmoonilisest arengust – ametlikult oli lausa keelatud tööta olla. Kui Lintrop hiljem

tööle tagasi võeti, hakkas Peta talle andma tööülesandeid, mida polnud võimalik täita. Aga tollal ei saanud selliste asjade pärast kellelegi kurta. Tuli joosta sinna, ei tea kuhu, ja tuua seda, ei tea mida. Mõni aasta hiljem tuli suur tüli ka sellest, et ekspeditsioonile kaasa võetud ungarlased eelistasid udmurdi asjus suhelda Lintropiga ja ignoreerisid Petat (lk 177). ERM-i aegne agoonia lõppes 1990. aastal Lintropi lahkumisega parematele jahimaadele.

Peterson oli suur muuseumitöö ja soome-ugri asjade entusiast, ent tema pärand on ka väga vastuoluline. Petersoni jalajälg on kõigil, mis ERM-is nõukogude ajal soome-ugri liinis toimus. Peterson algatas nõukogudeaegse soome-ugri rahvaste etnograafilise uurimise ja kõik toimus tema juhtimisel ning tahtmisel. Arvestades asjaolusid, on aasimine Peta kallal raamatus üldjuhul tõesti päris õrn. Pealegi jagus nende kirglikku töösuhtesse ka helgemaid hetki. Näiteks aitas Peta Lintropil pääseda Tšornobõli saatmisest, nii et ta sõitis hoopis ekspeditsioonile Kaukaasia eesti küla-desse (lk 142–143).

Soome-ugri muljete tulv

Lintropi sõidud soome-ugri aladele said alguse Tallinnfilmi kaudu. Ilmneb, et Lennart Mere „Linnutee tuulte” reise ja sellega seotud teaduslike andmete töötlemise asjaolusid mäletavad osalised erinevalt. Korrigeerides Mere ajal arvatut, kajastab Lintrop seda rahulikult, ent siiski selgelt oma positsiooni hoidvalt. Ta püüab selgitada, et kuigi Mere narratiivid ja töömeetodid olid seotud teadusliku lähenemisviisiga, ei tähenda see, et kõik, mida Meri puudutas, on tõde ja jääb muutumatult selleks. Teaduslikud arusaamad arenevad uute avastuste valguses ning metodoloogia täiustub. Apse võis ette tulla mitte Mere otsesel süül, vaid täiuslike informantide puudusel – näiteks nganas-

saani keele ja kultuuri tundjate ring oli väga piiratud (lk 38–44).

„Linnutee tuultest” alguse saanud põhja retked on justkui tükeldatud, kogu aeg peab Lintrop kellegi teise jaoks midagi tegema või otsima. Vahel see ei õnnestu ja siis on kõik eriti sõge. Ilmekalt esindab seda juhtum, kui Lintrop sõidab maha tuhanded kilomeetrid, ei saa aga mitte midagi filmilindile, isegi põhjapõdrad keelduvad talle poseerimast (lk 57).

Lintrop on hilisemaid nganassaani ja handi reise kirjeldanud palju tundlikumate kohaliku kultuuri ja ilmavaate detailide kaudu. Erinevus „Linnutee tuulte” kaootilisuse ja ERM-i aegse liinitööga on pikemata selge. Ilmselt mõningane vana aja vastikustunne ei kutsunudki Lintropit oma päevikuid arhiivist välja otsima. Mis peast kustunud, see kadunud ja las minna.

Kõik reiseid pärast ERM-i on vabamad ja spontaansemad, asju aina juhtub kerges soome-ugri meelevaldsuses. Lintrop rändab pidevalt koos kahtlaste tegelastega, kohtab kogu aeg kedagi huvitavat, tal tekivad põnevad uitmõtted, ta satub ligi-tõmbavatesse paikadesse, kus toimub ikka midagi meelikõitvat. Õige hoog alles tekib. Nii põhjas kui ka udmurtide juures võib täiesti suvalisest reisist kujuneda avastuste ja kogemuste pillerkaar.

Need kogemused pole alati meeldivad ega ülevad. Näiteks teeb Lintrop end rahumeeles lolliks, kirjutades, kuidas ta on piisavalt tobu, et keset põnevat udmurdi initsiatsioonirituaali, mida keegi varem dokumenteerinud ei olnud, „häbistatult” tõvevoodisse pikutama sattuda (lk 264–268). Seda juhtumit hõõrusid udmurdid talle nina alla ka aastaid hiljem (lk 286). Kui kogenud uurija ei häbene oma äpardustest avalikult kirjutada, siis pole asi kõige hullem. Keegi meist pole kurja saatuse eest kaitstud.

Fotosid on raamatus nii palju, et tekib kahtlus, et see võib hoopis olla

pikkade kommentaaridega album. Jõuline visuaalne lähenemine on halvasti mõjunud raamatu figuurile, ent on kokkuvõttes valgustav. Sõnadega on väga raske nähtut edasi anda, kui lugejatel on vähe võimalusi autori nähtud kohti, inimesi ja asju visuaalselt ette kujutada.

Lintropi muljetele rõhuv mäluteekond on loogiliselt ühtlane. Sellel on ka tunnetuslik väärtus, sest nüüd on paljudest rei-

sidest olemas topeltmälestused. Esiteks on olemas kaasaegsed kirjapanekud – ehkki omas ajas filtreeritud tollaste tavade ja ametialaste inimsuhete tõttu – ja teiseks nüüd aastakümnete järel ülestähendatu, mis on kohati unustuse tõttu harvenenud, kohati ausam ja vahetum. Igatahes on selles raamatus palju tunnetuslikku intriigi.

ART LEETE